

ОСТАННІЙ РАЗ!

ЕТЮД

Наталки Полтавки.

Панна Коваленкова, вся тремтючи, боязко увійшла у велику салю, повну сьвітла, гостей, гомону...

Біля роялю, що був у кінці салі, примостив ся вже діріжер і навкруги його зібрались панночки, готуючись до сьпівів. З боку гуртом стояли паничі дожидаючи своєї черги.

Катря зупинилась, не знаючи, куди їй іти, до кого повернутись... Вона була тут усім незнайома і її сухенька, незначна постать, не пишно вбрана, зовсім зникала у сій великій салі поміж багатьома людьми...

— Добри-вечір, панно! — почула вона відразу біля себе симпатичний голос, і скоро повернувшись пізнала того молоденького студента, з милими, карими очима, що був сьогодні у їх у господі.

Вона без міри зраділа, мов побачила кого рідного, любого і простягаючи йому свою сухеньку тремтячу ручку, тихо спиталась — куди їй іти?

— Сюди, сюди, панно! Зараз починають!

Він підвів її до дівочого гурту і познайомив їх.

Панночки скидали на її здивований погляд, подавали руку і мовчки відвертались: здавалось, вона була їм не-неприємна...

Катрі було і соромно і ніяково, і навіть образливо у сьому пишному квітнику молодих, вродливих, гарно повбраних дівчат, що вабили до себе усі хлопячі очи, що сьміялись і жартували, веселі і щасливі, від щирого серця.

Вона не то що почувала заздрість до їх молодого щастя — вона вже звикла з боку глядіти на него, — але її чогось гнітили тепер і її тридцять років, і пожовклі, зівялі риси, і сивий волос, що де-не-де блищав уже в її темних косах. Чогось воно усе тепер стало не в міру їй важким, гнітючим. Ніхто нічого не говорив, а їй усе здавалось, як нишком кажуть:

— „Стара дівка“! Дивіть ся: „стара дівка“! І чого вона сюди затесалась?

Їй мануло втікти звідсіль, забігти десь далеко, щоб ніхто не чув і не знав за неї...

Тимчасом почались сьпіви. Катря не сьпівала. Вона ніяк не мала змоги вивести голосу. Їй немов що всю перехоплювало.

— Чому ви не сьпіваете? У вас, кажуть, гарний голос? — повернулась до неї одна панночка. І їй почувалась у її словах злісна насьмішка.

Вона затремтіла мов її вдарили, кров горячо прилинула до серця — і уся її несьміливість, що держала її голос, десь відразу зникла...

Пісня була їй знайома — вона нервово підхопила її і повела в гору своїм чистим, мов кришталь, чудовим сопраном, покриваючи своїм голосом усі иньші голоси.

Ефект вийшов надзвичайний! Гості разом втихли і стали слухати. Тільки й чути було, як казали нишком: „Який голос! Який чудовий голос!...“ Панночки стояли суворі, немов аж гнівні, діріжер радів; той же молоденький студент, з милими, карими очима приступив до неї ближше, аби краще було чути. Не оглядаючись вона почувала його біля себе. Вона знала, що він любить ся її голосом, що він увесь тепер захоплений нею, самою нею! — і більш ніким!...

Скінчили. Почулись гучні оплески, висловлялось її ймення.

Діріжер схопив ся, підлетів до неї зігнувши кругло руку і повів її до канапки.

— Ви будете сьпівати „сольо“! — сказав він з вдоленою усьмішкою. — У вас чудовий голос! Тут ні в кого такого нема!

А „він“ (так вона назвала вже у своїх думках того молодого хлопця з молодими карими очима) — він стояв з боку і не відводив від неї свого чарівного погляду...

— От тепер би вмерти! — думалось їй. — Сего вже більш не буде! Се останній раз!

І от перед нею тихо промайнула уся її гірка, занедбана доля — доля, що раз-у-раз буває у дівочому життю.

Сім'я її не богата, і вона старша була поміж дітьми. Змалку лежали уже на її слабих плечах усякі домові обов'язки, що їй погуляти дитиною не було коли. Так було, як вона стала підростати.

Вернувшись з гімназії, де вона вчидась, вона повинна була поміж своїми лекціями помагати матері у господі, приглядати за дітьми, то помити, то пошити, то прибрати — так і йшов час. Про гулянку нічого було їй думати!

Коли-не-коли тільки випадало їй вирватись у яке сьвято з дому і погуляти з приятельками і товаришами-гімназистками і гімназистами її років... Отто й була її єдина розвага і спочинок від ненастанньої праці.

Але скоро поміж ними пішов нелад. Вродливі дівчата підростаючи більше приманювали до себе хлопців і викликали тим тяжке почуття в тих, до котрих мати-природа не була така ласкава; заможні та шляхтичі стали гордувати вбогими та не панського роду і різнились від їх; почались спірки, сварки, брехні. Ладу вже не було.

З хлопцями пішло ще гірше. Вважаючи себе за „дорослих“ вони нехтували тепер меншими клясами і тулились до старших. Нишком вони водили між собою якісь таємні, і як здавалось дівчатам, незвичайні розмови, кудись ходили, часом бували п'яні... Не один раз дівчата примічали, як вони жартували з непутящими городськими наймичками, моргали на якихось розмальованих жінок, що їм, дівчатам, дома казали навіть не глядіти на їх, бо вони „погані“. Одного разу Катря чула, як їх наймичка показуючи своїй приятельці на одного гімназиста, сказала: „І се мій!“ — і вони обидві зареготались, так погано зареготались...

Пятнайцять років дівчина, із строгої сім'ї, мало що в тому всему розуміла, але їй інстинкт підмовлював, що тут коїть ся щось тяжко негарне. Якась велика кривда до їх, дівчат.

Катрі минуло сімнадцять років. Вона не була вродлива, але й не погана, а як то кажуть: від поганих відійшла, а до гарних не дійшла... Але молоденька, свіженька, веселої вдачі, з ясними очима і чудовим голосом, вона не відгонила від себе хлопців. До неї лицялись, хоч і не дуже... Але їй уподобався один тільки Лободенко — той самий гімназист, що про його наймичка сказала: „І се мій!“ Вона покохала його щиро, усім своїм серцем.

Вони зовсім підходили одно до одного: одних років, одної класи, однакового роду, однакових достатків, обоє ні гарні, ні погані, не дуже розумні, але й не дурні — „посередні“ люди. Вони підходили одно до одного. Одно тільки: в неї було серце, а в його не було. Вона була жива людина, а він — рослина. Але тоді вона не знала.

Се була для неї чарівна пара! Не глядячи на докори рідних і насмішки товаришок вона як тільки уривала вільний час, зараз бігла на побачення з своїм коханим і у милих розмовах з ним забувалась за свої дрібні, але дошкульні негоди.

Хоч вони були однолітні, одної класи і однакового інтелекту, він, звичайно як хлопець, що розвій з давніх часів у його йде і ширший і вільніший, як у жінки, здавав ся старшим за неї, як і в дійсному життю, так і в науках і моральних питаннях. Вона була проти його зовсім нетямуючою дитиною і він поучав її.

Вони тепер частенько ходили в-двох на прогульку, багацько було поміж ними сказано милих слів, гарних мрій, великих плянів. Без того не обіходить ся!

Але Катря не почувала себе зовсім щасливою. Перед нею усе стояли отті слова: „і се мій!“ — і отруювали її молоде щастє. Одного разу набравшись духу вона сказала йому, що чула. Лободенко страшенно змішавсь, став виправдуватись, заплутав ся. Вкінці виходило, що він поперед був „реалістом“ і мав особливі погляди на деякі відносини, але тепер після знайомости з нею перемінивсь і став „ідеалістом“.

Катря більше тепер розуміла, як у п'ятнадцять років, і тим повинна була задовольнитись. Хоч і не солодко їй було знати, що її коханий, її „ідеал“, на котрого вона

тільки що не молилась, качав ся колись у болоті; але їй zarazom і підлещувало, що вона своїм моральним впливом витягла його з того болота.

Як раз у ту пору до їх у господу став учащати один панок, чоловік уже років за трийцять, невеликої краси, але заможній. У сім'ї стали говорити за його як за „жениха“. Катрі неприємно було те слухати і вона прохала відчепитись з ним: вона за його не піде.

— Але за кого-ж ти підеш? — спиталась розгнівана мати. — Хиба в тебе єсть придане, щоб перебирати? За кого ти думаєш іти?

Катря сказала.

Мати зареготалась.

— Чи вона не здуріла думати за таке хлопя?! Та він же зовсім дитина!

— Ми однолітні, мамо!

— В тім і біда! — відмовила мати. — Поки він скінчить свою науку — адже він піде до університету — ти постарієш ся!

— Тай він не помолодіє!

— Йому що иньше... він мужчина... Мужчині не так скоро старіти ся... От і тепер поглядіть на вас — ти доросла вже дівчина, а він ще дитина... Йому ще іграшки в голові!

Говорячи отсі збиті і перебиті без кінця, не свої слова, над котрими вона ані разу не замислилась, мати немов гострим ножем вдаряла доньку у саме серце. Хоч та зовсім і не згожувалась з нею.

— Чого то воно так, — гадала собі Катря, — що він „дитина“, а я вже „доросла дівчина“? Підлітком, як я ще нічого не розуміла, він вже усе знав! Я ще не починала жити — як кажуть, „живуть“ люди — а він давно вже „живє“?! І у науках він тямущий більше, як я, і в інтелектуальному життю він старший за мене?! Тай подивіть ся на наші обличя — у його на лиці вже єсть зморщки, а в мене рівненьке! Він здоровійший і кріпший, а я не така! Він у всему старійший, а кажуть „дитина“! Чого у нашому панстві так поводить ся, що нам, молодим дівчатам, підсовують за чоловіка щось негодяще, пристар-

кувате — от як той мій „жених“, що мати так бажає завязати мені за ним сьвіт? Чому прості дівчата йдуть заміж за таких молодих хлопців, як і самі вони — і хиба вони гірш безщасні, як і наші жінки? Запевно, що щасливіші! Пожнють хоч за молоду! Зазнають щастя-кохання хоч на хвилину! А нам і того нема! З дитячих років нас держать, як пташку в клітці! Вільного кроку ми не можемо зробити! І се незвичайно, і те неморально, і так не годить ся! Зв'язані з усіх боків! А потім віддають нас якось „дядькови“, мов кріпачку у повічню неволю! Так і піде марно все жите! Як рослина без сонця наше жите! А деж наші хлопці, товариші, подруги наших молодих літ? Хто їми користуєть ся?

І тут їй пригадались розмальовані жінки, на котрих дівчатам не слід навіть глядіти, і розпустні городські наймички, і слова: „і се мій“! У її серці кипів палкий протест проти сієї гидкої кривди, проти сієї образи, що з поконвіку лежить на жіночій долі, на жіночій гордості...

Вона тому не буде коритись!...

Катря гостро вирядила пристаркуватого жениха, щоб і не наскучав їй, і кохала свого милого не вважаючи ні на що...

Через рік обоє наші коханці скінчили гімназію. Він мав стати на медичинський факультет, вона мріяла про курси, хоч і мало було на те надії — по матеріальним причинам.

Але скоро усе дороге жите молоді дівчини розрвалось, розвіялось... І сліду не стало!

Лободенко покинув її.

Вона давно вже примічала, що він не такий, як був. Став не часто ходити на побачення, неохоче вів з нею розмови, сердив ся за пустяковини, був невдоволений, гарчав, навіть убиратись він став якось недбало, неохайно... І пізнати не можна було того пишного хлопця з коректними, надзвичайно ввічливими манерами, у пенсне і білих рукавичках, що на щоденне побачення з милою ходив як на який парад!...

На її питання він з серцем відмовлявсь, що йому у голові тепер „екзамен“, але не „амури“, що йому нема

часу водитись з нею, що вона відриває його від праці і т. и. Але вона скоро дізналась, що він лицяєть ся до другої панночки... До неї й ходить тепер...

Вона стала плакати і докоряти йому. Він скипів — і у нещадних, незуважних і різких виразах виказав їй, що так воно й єсть — він кохає иньшу і має на те право: він не звязаний! А вона, Катря, йому наскучила, або, красше — і ніколи не була йому мила!... Він тільки так... для розваги... лицяв ся до неї... мов усяку нісенітницю... Так усі роблять! — закінчив він.

Катря слухала і не розуміла... нічого не розуміла...

Вони порвали знайомість. Лободенко тепер не ховаючись, навіть на перекір, прилюдно (щоб гірше вразити боляче, покинуте серце) кохавсь з иншою, говорив їй милі речі, викладав перед нею свої великі пляни, гарні мрії — усе що було з Катрею, що буде й не один раз ще, а вона, Катря, тихо лила сльози і усе ніяк не могла зрозуміти... нічого зрозуміти...

Минуло кілька років... За сей час до Катрі знов було примостивсь якийсь „жених“, подібний до першого — вона й його так вирядила, як і того... Пробували до неї лицятись (тільки „лицятись“!) і молоді паничі, але памятаючи першу науку вона їх стерегла і держалась суворо. Тимчасом менші сестри підросли, стали дівчатами, та ще й вродливішими! Вона здавалась тепер перед ними і пристаркуватою і поганою...

Не чулась вона, як і стала „старою дівкою“! Хто перший сказав отсі фатальні для дівочої долі слова: „стара дівка“, вона не памятає... Здаєть ся-ж, отті менші сестри, що немов паразитні рослини насілись на її життя. Памятає тільки, що мати страшно тим образилась, заступилась, заплакала...

Але далі, під сердиту руку, і сама так її обізвала... Обізвала раз... у-друге... Обізвав батько... За ним слуги, гості, сусіди... І пішло: „Стара дівка“! (Иньшими словами — „парія“!) „Стара дівка“! — иньшого ймення їй уже не було!...

І от потому зникла вона з життя... Коли існувала — існувала на користь иньшим, без шани і подяки, без вла-

сного вдоволення... На її плечі звалили усе хазяйство, усі домові діла, вона ходила за хворими, вчила братів, водила на прогульку або в гості сестер.

— Вони молоденькі, звичайно треба щоб хто старший був із ними! — казала мати не розуміючи, яку сердечну муку вона примушує терпіти свою дитину, як та потім плаче і ридає над своєю побитою долею...

І за все те — за її працю, за її вірність, за її піклування їй віддячували лайкою, насмійками, знущанням; їй докоряли, що вона не пішла заміж (завела романа з гімназістом і втратила гарних женихів!) і сидить у сім'ї на шії. Сьміялись з усього, щоб вона не робила, щоб з нею не ставалось... Призвичаїть ся вона до якої тварини — звісно „стара дівка“ — зараз заведе собі собачку або кіточку!... Плаче вона — жаліє за женихами!... Сердить ся, нервує — завидує на молодих дівчат!... Сьмієть ся — думає помолодіти!... Невбрана — з досади!... Вбереть ся — хоче вловити якого дурня!... Догледілись і до сивизни, що показала ся їй невчасно у голові, перелічили кожду зморщку на її лиці, не проминули й того дня, коли їй ударило трийцять років!...

Здавалось, вона була не жива людина з людською, живою душею, з болючим, живим тілом і почуванням, живим серцем, а якась рослина... Тай рослина жис, відчуває, пориває ся до сонця, а „стара дівка“ не повинна ні жити, ні почувати, ні поривати ся до власного щастя!... За віщо-ж то? Чи вона зробила якийсь страшенний, нелюдський учинок і несе тепер прилюдну кару? Чи вона може справді „парія“, з затоптаної касти, і кожен має право знущати ся з неї? Ні закон, ні громада її не оберігають? Немов чорне клеймо лежить на її чолі: „стара дівка“!

— Чому „йому“ (Лободенкови) того нема? — у гіркім роздумуваню питалась себе Катря. — Він також саме „старий парубок“? Не вже має самотне, але чесне життє гірш вадить людям, ніж його роспуство? Адже усім відомо, як він жис — і з його не сьміють ся, а з мене сьміють ся?! Мені трийцять років, я вже „стара дівка“ і відкинута геть зовсім від життє, а він ще молодіє, по-

вертаєть ся між молодіжю, лицяєть ся до молоденьких дівчат, жиє?! — І тут їй пригадалась мерзотна картина, що вона недавнечко бачила.

„Він“ важкий уже, загрубілий у своїй постаті, обрешканий, але вбраний моложаво, по останній моді, у невеличкій шапочці на здоровенній, нетесаній голові, немов слоняча, гупаючи ганяв по дворі за молоденькими дівчатами-гімназистками, зовсім ще підлітками, гуляючи з ними у „горілку“. А вони — дівчата — підлещені, що до їх лицяєть ся справжній, дорослий „мужчина“, дурні і не тямлючи червоніли від вдоволення і кокетували перед ним...

— І візьме котру з їх! — зі злобою думала Катря. — Вирядить на той час куди свою коханку і уведе у свою нечисту хату чисту дівчину-дитину! І буде користуватись несправедним щастєм, заїдаючи чужий, молодий вік, чужу долю!... А я так і згину „старою дівкою“, не зазнавши ні почування жіночого, ні почування матиного... Мов суха билина, що тільки вирвати і кинути геть!

Вона згодилась би тепер піти за аби-кого — тільки не зоставатись сією остогидлою, навіть для самої себе „старою дівкою“, але ніхто не навертавсь. Хоч і були старі хлопці — і немало їх, вони жили не журячись зі своїми коханками, а коли думали женитись, шукали собі молодих дівчат. Така як вона, була їм непотрібна. Нікому непотрібна!

І от вона знов жива людина, знов вона жиє...

Ранком прийшло до їх щось і спиталось її, власно „її“. „Свої“ аж здивувались. Сего вже й не памятають, коли було!...

Покликали її.

Вона увійшла...

До неї підняв ся з кріселця молоденький студент, з такими гарними, карими очима.

— Ви сьпіваєте, панно? — спитавсь він з першого слова.

— Сьпіваю, — відказала вона.

— Ми ставимо спектакль... з добродійною метою... Але нам бракує жіночих голосів... Я чув, що у вас гарний

голос... Чи не згодиться ви, панно, будьте ласкаві, до нашого гурту?...

— На яку ролю? — голос їй зовсім спав.

— Запевно — за дівчину...

Вона тільки мовчки спустила очи...

Поміж „своїми“ почув ся задавлений сьміх...

— Ви підмалюєтесь, — сказав він. Але зрозумівши незвичайність почервонів і скоро, нервово додав:

— Там усі будуть підмальовані!

Вона згодилась...

— — — — —
Катря глянула навкруги себе, зупинилась на малих, карих очах і тихо зітхнула: „Останній раз“ !...

